

CZIKKEK. TANULMÁNYOK.

SKYTHA LELETEK.

I.

A királyi skythák vagy szkolotok (*szakolotok=szakák) Kr. e. VII. században történt benyomulása a Fekete-tenger fölött elterülő pusztaságra utolsó áramlata volt annak a túlnyomó részben történelemelőtti nagy népmozgalomnak, mely Kr. e. 1500 felé a közép- és belsőázsiai nomádokból indult ki s a 18 századdal későbbi, hunnok előidézte népvándorláshoz hasonlóan felforgatta nemcsak a kelet-, hanem a közép- és déleurópai (balkáni és itáliai) régebbi ethnographiai viszonyokat is és új népalakulásokat hozott létre a Volgától és Dontól kezdve a Felső-Dunáig s dél felé Trójiáig, Mykenaeig, Krétaig és Sziciliáig. Ennek a hét-nyolczszáz évig tartó népáramlatnak egyik eredménye volt, hogy kettévágta az árja vagy németesen indo-germán népeket, melyek körülbelül Kr. e. 2000-től kezdve a mai Oroszország területéről egész Keleti-Turkesztánig, a Tarim-medenczéig hatoltak s az észak és kelet felé az Irtis, Ob és Jeniszei vidékére s az akkoriban még sokkal nedvesebb és legelőikben bővelkedő mongol pusztaságra előbb visszatolt nomádság mostantól kezdve beékelődött a középázsiai és keleteurópai pusztaságon az Ázsiába szorított indo-iránság, meg az európai árnáság közé.

Kétséget sem szenved, hogy a nomádok ezen előnyomulása miként időben több korszakot, úgy faj szerint többféle ethnikai különbségeket foglalt magában, melyeknek többé-kevésbbé nyomot kellett hagyniok maguk után a régészeti leletekben is. A skytha emlékek eddig megállapított s Hampel J., Reinecke P. és Herepey K. után ismert csoportján kívül vannak még egyéb emlékcsoportok is, melyek bár korábbi idők hagyatékához tartoznak, szintén a skytha áramlattal függnek össze. Ezekre óhajtanék az alábbiakban röviden rámutatni s egyúttal egy pár oly szempontra hívni föl ősrégészeink figyelmét, melyek felfogásom szerint a középázsiai nomádok Európába való behatolásával vannak kapcsolatban.

★

A mi az ethnikai különbségeket illeti, a gyér nyelvi nyomokból körülbelül megállapítható annyi, hogy a «skythaság» a meghódított árkákon (iráni, thrák) kívül kaukázus-alaródi, finn-ugor és török-tatár elemeket foglalt magában. Ennek megfelel a skytha eredet mondájának az a kétféleképp is fennmaradt változata, hogy az ősapának, Targitaosnak vagy görögösen Heraklesnek, ki ezer évvel (harmincz nemzedékkel) élt Darius skythaföldi hadjárata előtt, három fia volt; a legidősebbtől (Lipoxais vagy Agathysos) származtak az auchaták és agathysok; a középsőtől (Arpoxais vagy Gelonos) a szekérlakó (ἀμαξοῖχοι) vagy szekéren élő (ἀμαξοβῖοι) nomád skythák, a katiarok, traspik (τράσπις) és gelonok; a legfiatalabbtól (Kolaxais vagy Skythēs) a királyi skythák vagy szkolotok s a parlatok. Egy másik mondai változat, melyet Diodorus Siculus (II. 43.) és Plinius (VI. 50.) tartott fenn, két testvért, tehát kétféle népréteget említ, Napēst vagy Napaeust (v. ö. Lipo-xais) és Palost vagy Palaeust (v. ö. Gelon-os és Kola-xais); mivel pedig a fentebbi mondaváltozatoknál is észrevehető, hogy egy-egy népnév két fiunál is ismétlődik, nevezetesen a második fiútól származott «Katiar» név cserkesz-abcházos «a» névelővel megfelel az első fiútól származott «a-gathys»-nak, a «gelon» a «Kola-xais»-nak (a. m. Kola-herczeg), a nomád skythák neve, a «szaka» finn-ugoros többes alakjából, a «szakith»-ből korrumpált «szkith», «szkythes» a királyi skythák nevének, a török-mongolos többesből, «szako-lot»-ból korrumpált «szkolot»-nak:¹ mindezekből az látszik, hogy tulajdonképp csak két nomád nép többizben történt előnyomulásáról van szó. Egyik volt az agathysoké, a népvándorláskori akatir vagy kozár nép őseié, másik a tulajdonképeni skytháké. Amaz volt a finn és kaukázus-alaródi (szumir-elamita?) elemekből alakult ugorság,² emez a török-tatárság előnyomulása. Kétséget sem szenved, hogy mindegyik népség áramlatában megkülönböztethető egy régebbi és egy későbbi időszak.

Az agathysok vagy katiarok, kotierek³ neve nyilván összefügg a kentaurok, a középpázsiai gandharvok vagy gandhavarok,⁴ egy az európai árkák által legelőbb ismert lovas nép nevével. A kentaurok a mykenaei korban tűnnek föl, mintegy három nemzedékkel Trója pusztulása előtt (Kr. e. 1300 körül) s a lovaglás mellett a nyilazásban való rendkívüli ügyességüket emlegetik a görög mondák; Heraklest és Achilleust is egy kentaurok tanította a nyillövésre.⁵

¹ L. ezekről bővebben: Nagy G. *A szkithák nemzetisége*. Bpest, 1895. és *A skythák*. Bpest, 1908.

² A szumir és finn-ugor kapcsolat nyomaira nézve v. ö. A skythák. Bpest, 1909. 67. és köv. l.

³ Plinius (VI. 49., 50.) a Jaxartesén túli népek közt említi a Herodotos auchatáinak és katiarjainak megfelelő euchatae és cotieri népet.

⁴ A nasalis nélküli Katiar e. h. * Kantiar, * Kandivar szintén kaukázusi eredetre vall. Így lett a tör. tat. «tengiz», magy. «tenger», a leszgh nyelvekben «deger» (rutul), «dahar» (agul, tabasszaran) = tó.

⁵ L. részletesebben A skythák. 88. és köv. l.

A kentaur és agathyrs (katiar) név azonban a közös eredet mellett is más történeti fejlődést, más ethnikai alakulást, más időszakot, más archaeológiai hagyatékot jelez.

★

Az első, a kentaur-áramlat eltűnik az árjaságban. Ez a későbbi idők kimmer (asszír: gimirri vagy gumari, bibliai: gomer) népe, mely a Fekete-tenger fölött elterülő vidékről a tulajdonképeni skythák előnyomulásával szorult ki.* Nevük a teutonokkal szövetséges s Marius által lever *cimberek*, valamint a walesi kelták *kymr* nevében ismétlődik. Olyan lehetett a szorosabb értelemben vett kentaur-áramlat, mint a hunnoké, mely részint maga előtt tolta s egész Hispaniáig hajtotta a góthokat és más germán néptörzseket szarmatákkal és alánokkal együtt (tudjuk, hogy Attila idejében alánok tanyáztak Galliában s vandallokkal egyesülve Hispaniában, majd Karthagóban), részint fölöttük helyezkedett el, mint uralkodó nép, innen a cimberék és kymrek neve s a keltáknál meghonosította a lótarast, melyhez előbb a többi európai árjához hasonlóan ezek sem értettek, de aztán ők lettek később az ókori nyugot-európai népek közt a legjobb lovasok és szekerezek. Sőt, mint Kaltenegger kifejtette, a német és osztrák anthropologusok 1894-iki innsbrucki ülésén, a fehér marhafaj Közép-Európában való elterjedése is kapcsolatba hozható ezen középázsiai népáramlattal. Ez a marhafaj Európa délkeleti részén, a magyar és délorosz pusztaságon honos s egészben véve azonos a turán-mongol marhafajjal. Kaltenegger szerint fölismerhető a párhuzamosság a fehér marha elterjedése s a réz- és bronzkor beállta közt; míg a korábbi fossilis marhamaradványok a délnyugoti Európában és Afrikában honos fekete marhafajra vallanak, a bronzkortól fogva föllép a fehér marha s elterjedése Tirolban összevág a tartomány hyperbrachycephal népének kiterjedési körével, mely megfelel a római kor előtti Rhaetiának, az etruszkokkal rokon rhaetek hazájának, míg a fekete marhafaj Tirol hyperdolichocephal népének zónájához tartozik.**

Itt aztán fölmerül az a kérdés: a kentaur-áramlattal kapcsolatban levő s ázsiai eredetűnek tekinthető leletek egészen a kentauroknak tulajdoníthatók-e?

* A miletosiak, midőn a Kr. e. VII. század dereka felé gyarmatosítani kezdtek a Pontus vidékén (654. alapították Istrost és Borysthenes = Olbiát), ott már skythákat s nem kimmereket találtak. Az Eratosthenestől idézett és Strabónál fennmaradt hesiodosi vers is már a lófejű skythákat (Σκυθαί ἰππομολγούς) említi. A Kr. e. 700 felé előnyomuló skythák, kiknek nevét, a szakát a pontusvidéki görög gyarmatosok az ugoros jellegű szakith (szkith) többes-számú alakban ismerték meg, a déloroszországi kimmereket részint nyugotibb vidékre tolták, részint a Kaukázuson átszorították Urartuba, a későbbi Örményországba, melyet aztán felűltek és teljesen tönkretettek a kimmerek. Már 678-ban Asszíriát fenyegették s elárasztották Kappadokiát, innen Lydiát támadták meg, Gyges (Gugu) lyd király elesett s csak a fia Ardys tudta kiűzni a «gimirri»-ket Lydiából.

** Correspondenzblatt d. deutsch. Gesellsch. Anthropologie. Az «Archiv für Anthropologie» melléklapja. XXV. 1894. 123. s köv. l. Ezzel nagyon talál az a nyelvi tény, hogy az «ökör» német neve, az «Ochs» a tokhar «okso», török-tatár «öküz» szóval egyezik. L. különben a következő jegyzetet.

Azt hiszem, nem. A hogy a népvándorláskori leletek közt megkülönböztethetünk a Dél-Oroszország felől elterjedt góth-germán, aztán egy még keletibb eredetű szarmata és a fenéki lelet alapján (v. ö. Arch. Ért. 1906. 398—400 l.) egy hunn-csoportot s a két utóbbitól, mely belenyúlik az avar-korszakba is, ismét elválasztjuk a nyugatszibériai avar hagyatékot: akkép tételezhetünk föl a történelem előtti idők nagy népvándorlásánál is ilyenforma körülményeket.

Megvoltak az akkori időknek is a góthjai és szarmatai s ezen a kentaurok által előretolt népek hagyatékát el kell választanunk a szoros értelemben vett kentauremlékektől.

A kelet-turkesztáni buddhaisztikus időkből származó írott emlékek egyik nyelvében a közelebbi évek alatt egy eddig merőben ismeretlen árja (indo-germán) nyelvet fedeztek föl, melynek szóragozása ugyan nagyon idegenszerű, de a szókincs az ú. n. szatem (indo-irán, thrák és szláv) nyelvekkel szemben a szorosabb értelemben vett európai, vagyis az ú. n. kentumféle árjasággal mutat rokonságot.¹ Ez a tokharok (tokhri, khínaiaknál: tu-ho-lo) és dahák (Δάαι vagy Δάοι, másképp dadikák, szanszkr. dasu, dasyu, khínai ta-hia, ta-ha)² nyelve. A kelet-turkesztáni tokhárok és dahák, meg a déloroszországi taurok, kelta tauriszok, valamint a dákok szemmel láthatóan egybe tartozó neve jelzi, hogy a nomád lovas kentaurok kettéváltak egy közép-ázsiai árja (vagy elárjasodott) népet, egyik részét kelet és délkelet felé nyomták, másikat pedig magukkal sodorták Európába.

Ez az árjaság a bronzkulturának keleten, Közép-Ázsia valamelyik részében kifejlett formáit hozta magával Európába. Ezek közé számítom a korongos fejben végződő tömör markolatú bronzkardokat. A mykenaei kard lemezes markolattal volt ellátva, melyre fa-, vagy az előkelőbbek elefántcsont borítékot erősítettek; ilyen kardokkal vannak ábrázolva II. Ramses egyiptomi király (Kr. e. 1347—1280. Mahler E. meghatározása szerint) šardana testőrei. Nálunk együtt fordul elő a lemezes és tömör markolat,³ a mi arra vall, hogy körülbelül egy időben érte hazánkat a keleti és déli áramlat. A tömör markolat keleti eredetét bizonyítja az, hogy több mint háromezer évig fennmaradt változatai ma is jellemző sajátosságai a kelet-indiai kardoknak.

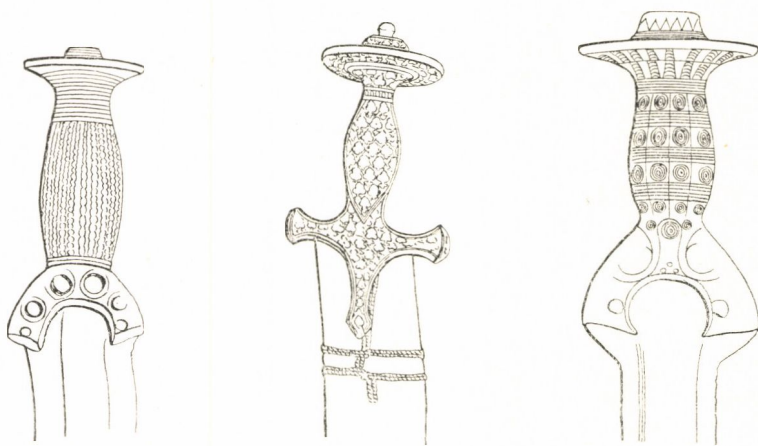
Oly kevéssé ismerjük ma még a középázsiai, indiai és khínai bronzkulturát, hogy közelebbről nem határozhatjuk meg azt a helyet, hol keletkeztek e kardmarkolat-idomok; de bizonyos, hogy olyan pontról hozták

¹ Vagyis *k*-t használ *sz*, *s*, *cs* helyett, pl. kandh, kante (száz) = latin: centum, gót, óném, hund, hunt, — szanszkr. çatā, ószláv: suto; okādh, okdh (nyolc) = lat. octo, ném. acht, szanszkr. aštau; yakwe, yuk (ló) = lat. equus, indo-irán: aszp, ašva, litván: aszwa, l. még: okso (ökör) = ném. Ochs, török: öküz, wāndh (szél) = lat. ventus, knān = ném. kennen stb.

² V. ö. Sten. Konow: Vedic «Dasyu», тохри «Dahā». (Festschrift W. Thomsen. Leipzig, 1912.)

³ Reinecke P. Arch. Ért. 1899. 242.

Európába, hol érintkeztek egymással a gandharok (kentaurok), dasyuk (dahák) és a vedai hinduk s így általánosságban véve, valahol Baktria és Herat körül keresendő e hely. Hogy Magyarország felé a közbeeső területen nem mutatható ki a kapcsolat (ámbar a szintén kevésbé ismert Turkesztánról ma még alig beszélhetünk), ez csak azt bizonyítja, hogy a kentaur-áramlat nagyon gyorsan hatolt nyugatra (hiszen nemcsak a kentaurok, hanem a daok is nomádok voltak. Herod. I. 125.), ép úgy, mint a Kr. u. VI. század derekán az avaroké déli Szibériából, melyről már történeti adatok beszélnek s erről tudjuk, hogy jellemző kengyelei a Jeniszeitől a Kámáig s aztán a Közép-Duna és Tisza vidékén fordulnak elő, a közbeeső kelet- és dél-országi területen pedig hiányoznak.

KARDMARKOLATOK.

A két szélső bronzkori, a középső újabbkori indiai.

A korongos markolatú bronzkardok Reinecke Pálnak a magyarországi bronzkor kornológiájáról írt tanulmánya szerint (Arch. Ért. 1899. évf. 242. l.) a bronzkor második szakában tűnnek fel, a mely időszak tárgyai, bár nyugaton is elterjedtek, mégis egészen másforma jelleget mutatnak, mint az I. időszaktól való. Ez utóbbi időszak nálunk főleg csak az Ausztriával határos dunamelléki vidéken jelentkezik s hiányoznak belőle a fegyverek és ékszerek, míg nyugaton gazdag leletek által vannak képviselve. Világosan kitűnik ebből, hogy az ú. n. II. időszak nem az északi és németországi bronzkultura I. szakának a tovább fejlődése, hanem máshol keletkezett s ha nyugaton tényleg időbeli különbség állapítható is meg köztük, nálunk sokkal valószínűbb, hogy nem kronológiai, hanem ethnographiai különbség választja el a két csoportot, melyek hazánk területén találkoztak egymással s akár egyidejűek is lehetnek úgy egymással, mint a déli kulturhatást feltűntető III. időszaktól tárgyakkal együtt. Vagyis Kr. e. 1600—1400 felé — az európai bronzkultura kezdetének német régészek által fölvetett Kr. e. 2000

körüli idejét túlságosan korainak tartom* — majdnem egyidőben háromfelől terjedt el hazánkban a bronzkultura, északnyugot (Atlanti-oczeán vidékéről), kelet (Közép-Ázsiából) és dél felől (Mykenaeből), mely utóbbi talán még a legkorábbi, ha Németországban később, csak a III. időszakban lép is föl.

A II. csoport jellemző tárgyai közé tartozik a balta és csákány, a III. csoport tokos vagy köpüs vésűjével vagy fejszéjével szemben, mely utóbbi Egyiptomból terjedt el, hol a Kr. e. XVI—XV. századbéli emlékek szerint általános használatban volt, így pl. III. Tuthmes király is (Kr. e. 1503—1449. Mahler sz.) ilyen tokos fejszéjével van ábrázolva.

A balta és csákány a kaukázus-alaródi népek fegyvere és vallásos jelvénye volt. A kár labrus (λαβρος) = kétélű baltával ábrázták a krétai Zeus Labraundos vagy Labrandenos istent; bárd és villám van az elamita és hittita, valamint az asszír viharisten kezében; a régi Kummuch (Kommagene) kettősélű bárdot tartó ősi istene Jupiter Commagenus alakjában átszállt a késő római korra is.

Az alaródi népektől aztán elterjedt a középázsiai nomádoknál is, melyeknek különben a nyíl volt az ősi fegyvere. Kétélű szagariszt (σάγρις) használtak Herodotos szerint a masszaeták (I. 215.), a perzsiai szakák (VII. 64.), valamint az eredet mondája szerint a pontusi skythák, kiknek egyik vallásos és uralkodói jelvénye volt az égből aláhullt arany szagarisz (IV. 5.), mely lángolni kezdett, midőn Targitaos két idősb fia föl akarta venni s mert ezek eldobták, így a legfiatalabbnak, Kolaxaisnak a birtokába került, a ki aztán megkapta az egész királyságot.

Az arany szagarisznak ezen jelentősége felhívja figyelmünket a nyilván agathyrs eredetű háromszékmegyei híres czofalvi arany baltákra, melyekre még visszatérünk.

Magyarországtól nyugot felé mind ritkább lesz a bronzbalta és csákány, a mi újabb figyelmeztetésül szolgál arra, hogy bronztárgyaink felosztásánál inkább ethnographiai, mint kronológiai szempontból választandók külön az egyes csoportok.

A korongos markolatú kardokon kívül díszes bronzcsákányaink és baltáink csoportját számíthatjuk tehát még a keleti bronzkultura emlékei közé.**

Ezek mellett azonban vannak sokkal egyszerűbb balták és csákányok is, még pedig többnyire rézből kovácsolva s tulajdonkép ezek közt kell keresnünk a nomádok hagyatékát.

★

Ugy a balták és csákányok, mint általában véve réztárgyaink, bármily nagy is a számuk, csak szórványosan fordulnak elő, úgy hogy nálunk aligha

* Majd közelebb alkalmat veszek e kérdés tüzetesebb tárgyalására is.

** Hampel J. A bronzkor. XXIX, XXX, LXXXII—LXXXIV, LXXXVI, XCIV, XCII, CXXIII—CXXIV, CLXXIV, CLXXXII, CXCIX, CCXX, CCXLVIII, CCL, CCLI, CCLV. tábla.

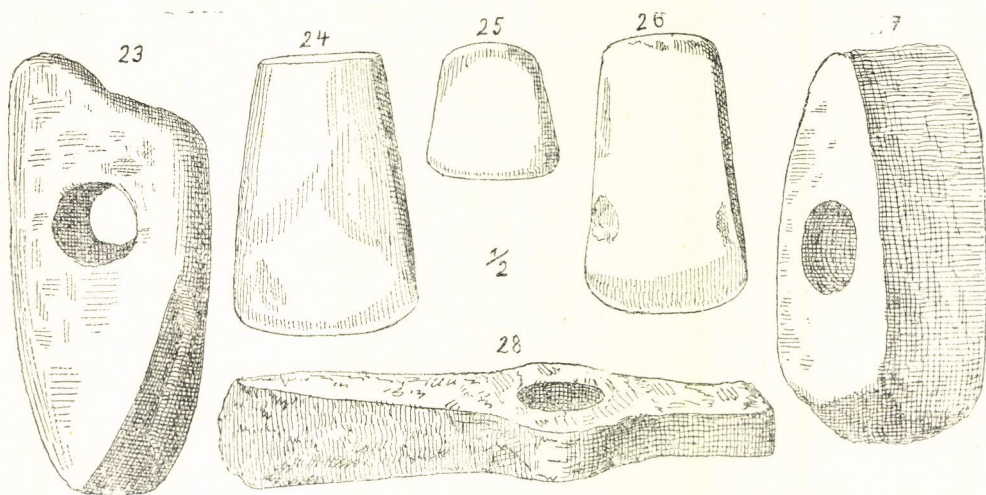
lehet szó egy olyan, a kő- és bronzkultura közé eső rézkorról, mint a minőt pl. a déli kulturterületen, Egyiptomban, Cyprusban állapíthatunk meg. Ha lett volna hazánkban ilyen, minden bizonynyal a mátravidéki termésrész környéke volna a magyarországi rézkultura központja, itt fejlődhetett volna ki önállóan a kőkori formákból az a rézkultura, a mire oly sokat hivatkoznak. Csak az a baj, hogy sem a nógrád-, sem a hevesmegyei, tárgyakban elég gazdag kő- és bronzkori s több esetben egymással összefüggő telepek és temetők közt nem sikerült egy a kettőt áthidaló közbeeső rézkorszakot kimutatni, sőt ép ez a vidék, a termésrész hazája, jóval szegényebb tiszta réztárgyakban, mint az ország más részei.

Ez arra vall, hogy a réztárgyakat részint készen hozták be, mint Cyprus felől a kőkor vége felé s a bronzkor ú. n. III. szakában a gyöngyöket, lapos vésőket és töröket, részint, mint a balták és csákányok csoportja, olyan bevándorolt néptől valók, mely sem tömegesebben, sem huzamosabban nem tartózkodott egy helyen, hanem nomadizált. Ezzel az a körülmény is összhangzásban van, hogy nyugaton és északon, hova az érczek legelső ismerete a Földközi-tenger és Atlanti-oczeán partvidéke felől terjedt el, jobbra lapos vésőkből és ékekből állnak a rézeszközök.*

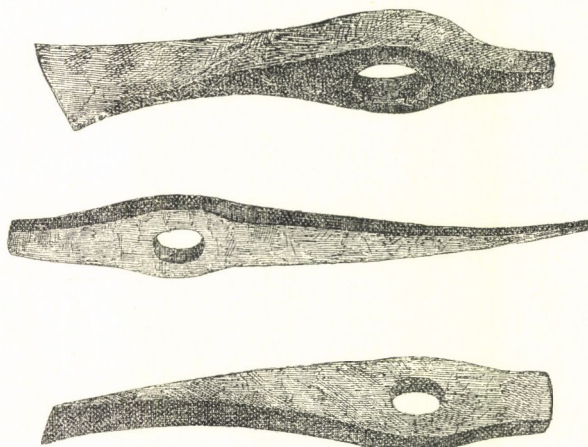
A lucskai (Ung m.) vegyes lelet rézfokosát számíthatjuk a kentauráramlat időszakába** (II. kép 28. sz.) Urna-temetőben találták ugyan, csak hogy a többi melléklet nem bronz, mint az Alföldön s az ország közepén és északnyugoti részeiben, hanem obszidián- és kovaszilánkok, kővésűk és balták. Van a lucskai fokosnál egy kezdetlegesebb típusú, a kőfejszékhez közelebb álló zömökebb testű és rövidebb fokú változat is, melyet Pulszky

* A dolmenek és érczek elterjedése valószínűleg egy időtájban történt. Dolmenek s más megalith emlékek vannak India déli részétől (Dekhán) Arábián át Palesztináig, aztán Észak-Afrikában, Corsicában, Hispaniában, Franciaországban és Britanniában a tenger mellékén s Észak-Európa északnyugati részéből benyúlnak a Balt-tenger vidékére; innen tovább a Visztula felé. Közép-Európában s Magyarországon, valamint a Balkánon hiányoznak. Elég szembetűnő az összefüggésük valamely tengermelléki néppel, mely mindenestre a Földközi-tenger vidékéről hatolt eszak felé az Atlanti-tenger mellékén. De akár egyidőben történt a dolmenek és érczek elterjedése, akár amazok megelőzték ezeket: az bizonyos, hogy az angliai Salisbury vidékén levő Stonehengét, ezt a történelem előtti nap-templomot olyan időtájban emelték, midőn a kőszközök használata még teljes virágjában volt, de már megkezdődött a bronz használata. Mivel pedig a Stonehenge emelése idején a nap június 21-iki fölkelteinek helyét egy az ú. n. oltár közepétől sáncz által határolt út végén álló magas kő jelezte s ez az irány azóta megváltozott: ebből a legkiválóbb angol csillagászok megállapították, hogy a nap június 21-iki keltének a Stonehenge által jelzett iránya mintegy 3500—3600 évvel korábbi időnek felel meg (l. Montelius: Die Datierung des Stonehenge. Archiv für Anthropologie. Új foly. II. köt. 1904. 139), tehát a nyugot-európai bronzkor kezdetét legfőlebb Kr. e. 1700-ig vihetjük vissza. Innen természetesen időbe került, míg lassan elterjedt a szárazföld belsejében, úgy hogy ha az Kr. e. 1500—1400 körüli időbe tesszük, míg Magyarország területén találkozott egymással az I—III. korszakkal jelzett három különböző irányból jövő bronzkorú kulturális áramlat, alighanem közelebb járunk az igazsághoz, mint azok a német régészek, kik a Kr. e. 2000-ik évről, vagy még korábbi időről ábrándoznak. A Stonehenge rajza nálunk is megjelent a Műrégészeti Kalauzban. 24. l. 36. és 37. sz.

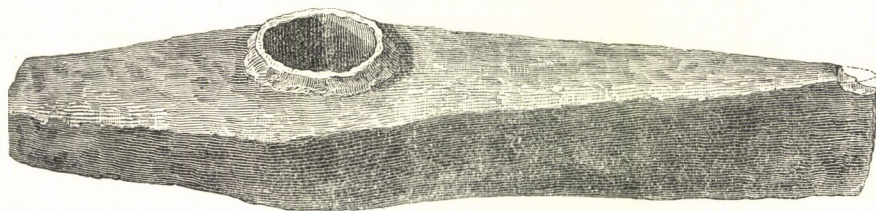
** Leírását l. Pulszky F. Arch. Ért. 1881. évf. 272. A Rézkor. Bpes 1883. 38 l. és Magyarország. Arch. Bpest, 1897. I. k. 91. l.

I—2.

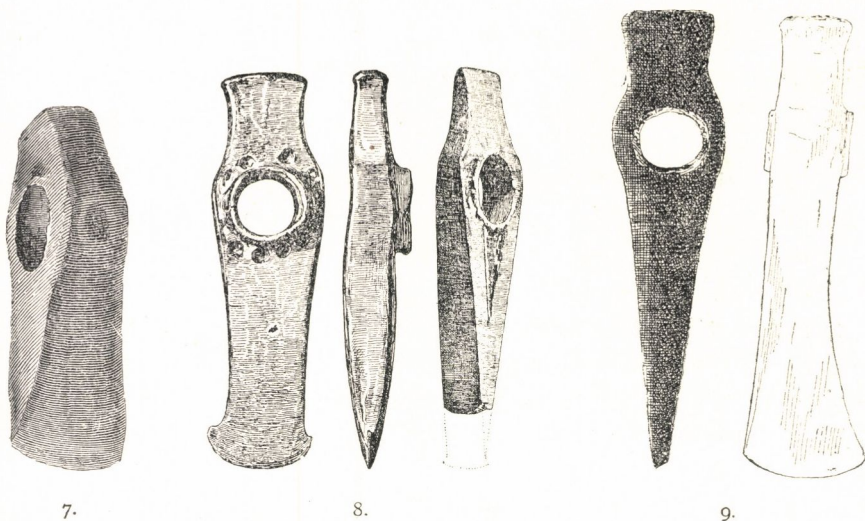
3—5.

6.

II. RÉZ FEJSZÉK ÉS PÖRÖLYÖK.

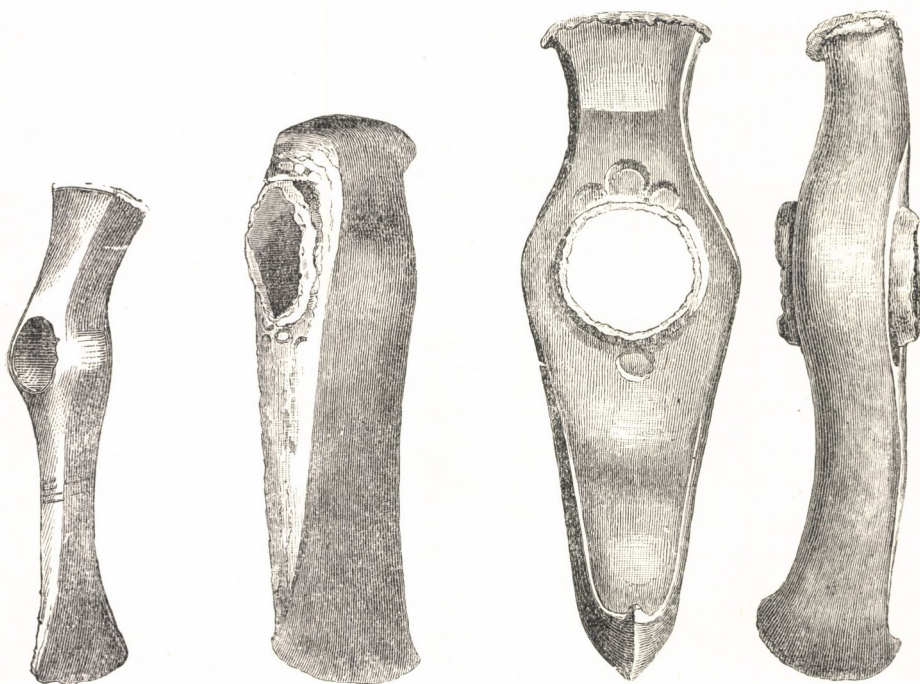
1—2. Lh. Nagy-Lucska (Ung m.) gr. Sztáray Antal gyűjt. Jelenleg? (Arch. Ért. 1881. 271. l. 23—27. Kőkalapácsok és fejszék, 2s. Réz pöröly). — 3—5. Lh. Tordos (Hunyad m.) Erdélyi Nemz. Múz. Torma Zs. gyűjt. (Arch. Ért. 1888. 123. l. 28—30. — 6. Balassa-Gyarmat (Nógrád m.) M. N. Múz. Ráth, gyűjt. 1/1874. 346. (Pulszky F. Rézkor. 54. l. 10. á. 3.)

7.

8.

9.

10.

11.

12.

III. RÉZ FEJSZÉK ÉS PÖRÖLYÖK.

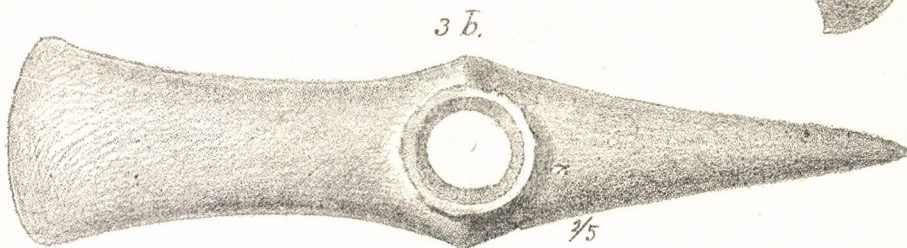
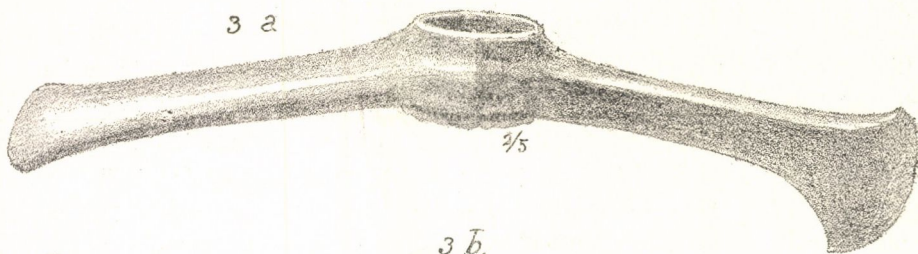
7. Lh. Lipa (Temes m.) M. N. Múz. Ráth. gyűjt. 1/1874. 344. (Compte Rendu, 1876. I. k. 229. l. Pl. I, fig. 8.) — 8. Lh. Szilézia (Arch. Ért. 1905. 86. l. 1.) — 9. Lh. Alvincz (A. Fehér m.) N. Enyedi ref. koll. (Arch. Ért. 1888. 123. l. 27.) — 10. Lh. Dad (Komárom m.) M. N. Múz. (Compte Rendu. 1876. I. 231. Pl. II, fig. 14.) — 11. Lh. Tápió Szecső (Pest m.) M. N. Múz. (Pulszky F. Réz kor. 53. l. 9. á. 5.) — 12. M. N. Múzeum. Ráth gyűjt. (Pulszky. Réz kor. 56. l. 11. á. 2.)

és Hampel baltának nevez, de inkább megfelelnek a nehezebb fejszék s aztán a kalapács típusának, mint a baltáénak. Sok példány ismeretes belőlük; mint Hampel megjegyezte, egyik sem egyezik teljesen a másikkal, de ezt megmagyarázza készítésük módja; jobbára kovácsolták, nem pedig öntötték. Típusuk összefügg a kőfejszék és kalapácsok idomával s bár nyugoton és északon is előfordulnak, jóval ritkébbak, mint nálunk. (V. ö. Arch. Ért. 1905. 85.)

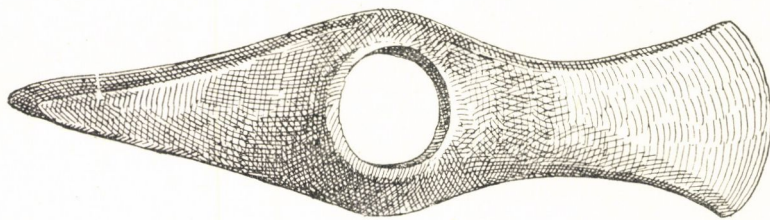
Főbb változatait a II. és III. táblán adom. Legközelebb áll a kőfejszék típusához a temesmegyei *lippi* (III. 7.), melyet több más rézfejszefélével (köztük keresztelű csákányokkal) 1867-ben a szőlőkben leltek. Ezek részint Plank Ferencz gyűjteményébe (Arch. Közl. VII. 76.), részint Ráth Györgyébe kerültek, kitől a M. N. Múzeum szerezte meg; a régiségtári napló 1/1874. 344. szám alatt két példány van közülük megemlítve, de ezenkívül egy úgynevezett nagy «Bányászcsákány» is ide tartozik még. (IV. 15.) Került belőlük a bécsi cs. Naturhist.-Sammlungba is. Ehhez a változathoz tartozik a *tápió-szecsői* is (Pest m.) (III. 11.). A *tordosi* változatokat, melyek Torma Zsófia gyűjteményével az Erdélyi N. Múzeum tulajdonát képezik (II. 3—5.), a nyulánkabb test és hosszabb fok különbözteti meg amazoktól. Ezekből abban tér el a *lucskai* (II. 28.) és *balassagyarmati* (II. 6.) változat, hogy a meghosszabbodott fok keskenyedik a vége felé. Míg egy negyedik változatnál, mely a legelterjedtebb köztük, a fok rövidebb, de kiszélesedik. (III. 8—12.)

A kételű rézcsákányoknak egy különleges csoportja van nálunk elterjedve, a keresztelűek csoportja, a melyeknél t. i. a nyéllyuk rendszeren középső részükön van s egyik águk függélyes, másik vízszintes élben végződik. Főbb változataikat a IV. táblán közöljük. Bronzból nem fordulnak elő, hanem később vasból, úgy hogy ebből kiindulva réztárgyaink között talán a legkésőbbieknek tarthatnánk, ha viszont egy pár nyom arra nem mutatna, hogy jóformán egész a mykenaei korig vissza nyúlnak. Ilyen nyom, hogy egy ezen típushoz tartozó keresztelű csákány — még pedig bronzból — Trójában került napvilágra a VI. város és a görög Ilion közti VII. telepen, midőn Trója vidékét magyarországi és aldunai eredetű törzsek szállták meg. (IV. 15. b) Ezt az időt Dörpfeld a Kr. e. 1000—700 közti évekre teszi, de csak általánosságban, kezdete ugyanis a Kr. e. XII. századba vezethető vissza, tekintve a görögöknél Trója pusztulásáról és a dórok bevándorlásáról fennmaradt, ha nem is egészen pontos, de néhány évtizednyi különbséggel mindenesetre elfogadható kronológiai adatokat.* Ez a csákánytípus hazánktól nyugot felé alig fordul elő. Much Máté Morvaországból (Znaim

* W. Dörpfeld: Troja und Ilios. Athén, 1902. I. k. 404. l., 401. ábra, a gyarmatosításról u. o. 31. és 182—183. l. Az északi barbarokról II. k. 554. l. — A csákány rajzát dr. V. Luschan fényképe után kiadta Montelius is. Arch. für Anth. XXI. 1902. 36. l. 41. ábra. — Beszél róla Schmidt Hubert: Trojanische Nachlese. Zu den Bronzen der VII. Ansiedlung. Praehist. Zeitschr. IV. 1912. 20—27. l.

13.

14.

15 a)

15 b)

15 c)

IV. KERESZTÉLŰ RÉZ CSÁKÁNYOK.

13. Lh. Szeged. Szegedi Múz. (Arch. Ért. 1881. 1.) — 14. Lh. Sámson (Szabolcs m.) Szabolcsi Múz. — 15a. Lh. Lipa (Temes m.) Magyar N. Múz. Ráth gyűjt. (Compte Rendu. 1876. I. 233. l. Pl. III. fig. 23.) — 15b. Lh. Troja. (Dörpfeld: Troja u. Ilion I. k. 404. Fig. 401. — 15c. Lh. Kaukázus, Csegemvölgy (Materialij po Arch. Kavkaza. I. k. 96. l. XXI. t. 11. á.)

környékén Platsch és Strašnitz) s Galicziából említ egy-kettőt; valamivel többet ismer Szerbiából (Szlatina környékéről, Negotin vidékéről, Balakonjáról és Jelašnicáról; egyet a M. N. Múzeum is szerzett), ellenben Romániában nem talált.¹ A Kaukázusban is ritka ez a típus. (IV. 15. c) Az altáji hegységi kétélű csákányról az Aspelinnél levő rajz után nem lehet egész biztosan megállapítani: keresztben áll-e egymással a két él vagy egy színvonalban, mint pl. a szórványosan előforduló észak-németországi rézcsákányoknál, vagy a nagyenyedi skythakori vascákánynál?² Bizonyos ellenben, hogy az egyik oldalon hegyes végű kaukázusi csákánytípus az Altáji vidékén is megvolt, és pedig bronzból, miként amaz.³

Lehetséges tehát, sőt valószínűbb, hogy a keresztélű csákány Magyarország területén fejlett ki s alapjában véve igaza volt Pulszkynak, hogy hazánkon kívül sehol, csak szomszédságunkban fordul elő. Úgy látszik valóságos jelentőségű volt, mint a károknál vagy fejedelmeknek a jelvénye; ezért találják mindig csak szórványosan, bár több mint félszáz példányról van tudomásom, de egyik sem származik sirből.

A lelhelyek pontosnak épen nem mondható lajstromát itt adom,⁴ mert házagossága mellett is némi képet nyújt e csákánytípus elterjedési köréről, mit a remélhető pótlások és kiegészítések még teljesebbé fognak tenni.

Erdélyből 19-et ismerek, ezek: Albis (Háromszék m.), Asszonyfalva (Nagyküküllő m.), Bodoki Kincásvár (Háromszék m.), Csernátoni Csonkavár (Háromszék m.), Hasság (Nagyküküllő m.), Hondorf (Kisküküllő m.), Kudu (Szolnok-Doboka), Marosludas (Torda-Aranyos m.), Nagypréostfalva (Nagyküküllő m.), Oroszfája (Kolos m.), Sepsiszentiván (Háromszék m.), Somogyom (Kisküküllő m.), Szász-Ugra (Nagyküküllő m.), Szent-István (Maros-Torda m.), Tövis (Alsó-Fehér m.), Vérd (Nagyküküllő m.), és Zsiberek (Nagyküküllő m.). Ezen kívül a Szászföldről van még kettő,

¹ Dr. Matthaeus Much: Die Kupferzeit in Europa. Jena. 1893. 41. l. (fig. 37), 45, 59. l.

² Much id. m. 81. l. (Halle mellett Petersburg, Anhalt, Bernburgban Altenburg, Cölleda, Sachsenben Weissenfels és Westeregen.) — Arch. Ért. 1898. 269. l.

³ I. R. Aspelin: Antiquités du Nord-Finno-Ougrien. Helsingfors. 58. l. 223. (kétélű) és 219. sz. (hegyesvégű).

⁴ Gooss Károly: Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Hermannstadt. 1876. — Dr. Hampel József: Catalogue de l'exposition préhistorique. Budapest. 1876. (139—141. l.); Antiquités préhistoriques de la Hongrie. Esztergom 1876; A bronzkor emlékei Magyarhonban. I—III. k. Budapest. 1886., 1892., 1896. (V. ö. III. k. 50—53., 109—115); Újabb tanulmányok a rézkorról. Akad. ért. a tört. tud. kör. XVI. 6. Budapest. 1895. — Hoernes Mór: Óskori és római leletek Magyarországból a bécsi udvari természetrajzi múzeumban. (Arch. Ért. XXIV. 1904. 204—211.) — Dr. Jóna András: Szabolcs vármegye őstörténete (Dr. Borovszky S. Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye Budapest. 1900. 369—397. lap V. ö. 372—373. és 375. l. III. tábla.) — Milleker Bódog: A Duna—Tisza—Marosköz óskori rézleletei. (Arch. Ért. XIII. 1893. 128—131.) — Pulszky Ferencz: A rézkor. Budapest. 1883.; Magyarország archaéológiája. Budapest. 1897. I. köt. 49—127. l. — Spöttl rézkori gyűjteményének leírása. (Mittheil. d. Anthrop. Gesellsch. in Wien. XV. 1885. 62—63. l. Taf. III.) — Téglás Gábor: Rézkori tárgyak az erdélyi medence területéről. (Arch. Ért. VIII. 1888. 118—125. l.)

egyik a M. N. Múzeumban, másik N.-Szebenben, melyek lelhelyét közelebbről nem ismerem.

Délmagyarországból a következőkről van tudomásom és pedig Temes megyéből: Csákova, Deschánfalva, Lippa, Mramorák, Murány és Szecsány közt, Nagy-Szredistye, Németbencsek, Verseczi Nagyrét és Vinga, ezenkívül Torontál megyéből Nagy-Gáj. Összesen 10.

Tiszántúlról ezek a lelhelyek: Ajak (Szabolcs m.), Asszonyvásár (Bihar m.), Bihardiószeg, Biharfélegyháza, Krajnikfalva (Bihar), Mogyorós (Szabolcs m.), Pusztatót (Bihar m.), Sámson (Szabolcs m.), Szennyes puszta Nyírlugos mellett (Szabolcs m.) Szilágysomlyó, Tatárfalva (Szatmár m.), Toldpuszta (Bihar m.), Tura, Lengyelhegy (Szabolcs m.) s közelebbi lelhely nélkül Bihar m. Összesen 14.

Vagyis Magyarország keleti részeiből 43 helyről ismerünk keresztélű rézcsákányokat.

Jóval ritkábban fordul elő az ország közép részén.

A réztermő Mátra vidékén, a hol a magyarországi rézkultúra központjának kellene lenni, talán négy ismeretes, kettő Borsód megyéből, ú. m. Szilvás és Mezőkeresztes, az a két keresztélű rézcsákány pedig, melyet gr. Keglevich Gyula ajándékozott 1865-ben a M. N. Múzeumnak, esetleg hevesmegyei lehet. A Nagykunságból Mirhagádról van tudomásom.

A pestmegyei Tó-Györk, Aszód és Kerepes azután Budapest környékére vezet, hol Ó-Buda, Békásmegyer, Pomáz, Csepel, alább Taksony és Dabas, a Duna jobb partján a fejérmegyei Érd és Székesfejérvár tartozik e csoportba, ezenkívül van még a székesfejérvári múzeumban egy nyilván Fejérmegyében lelt keresztélű csákány.

A Dunántúl déli részeiben ezek a lelhelyek: Tolna megyében Regöly, Baranya megyében a pécsi Makárhegy, Albertfalva s aztán a Gilvánfa és Mecske közti úton egy posványos terület.

Az Alföld déli részén Szegeden, a Tisza jobb partján a város közelében levő szilléri magaslaton bukkantak az 1879-ki árvíz utáni földmunkálatok alatt a Pulszky Ferencz által több ízben méltatott s a Szegedi Múzeum tulajdonát képező rézleletre,* melyben egy ép keresztélű csákányon kívül (IV. kép 13.) volt egy hasonlónak a törzse, benne egy rézvésűvel és aztán egy rézrög. Egy csákányt Szeged vidékéről a M. N. Múzeum szerzett. Egy pedig a br. Rudics gyűjteményből került ugyancsak a M. N. Múzeumba, mely talán Bács megyében került napvilágra.

Ez összesen 24 lelhely.

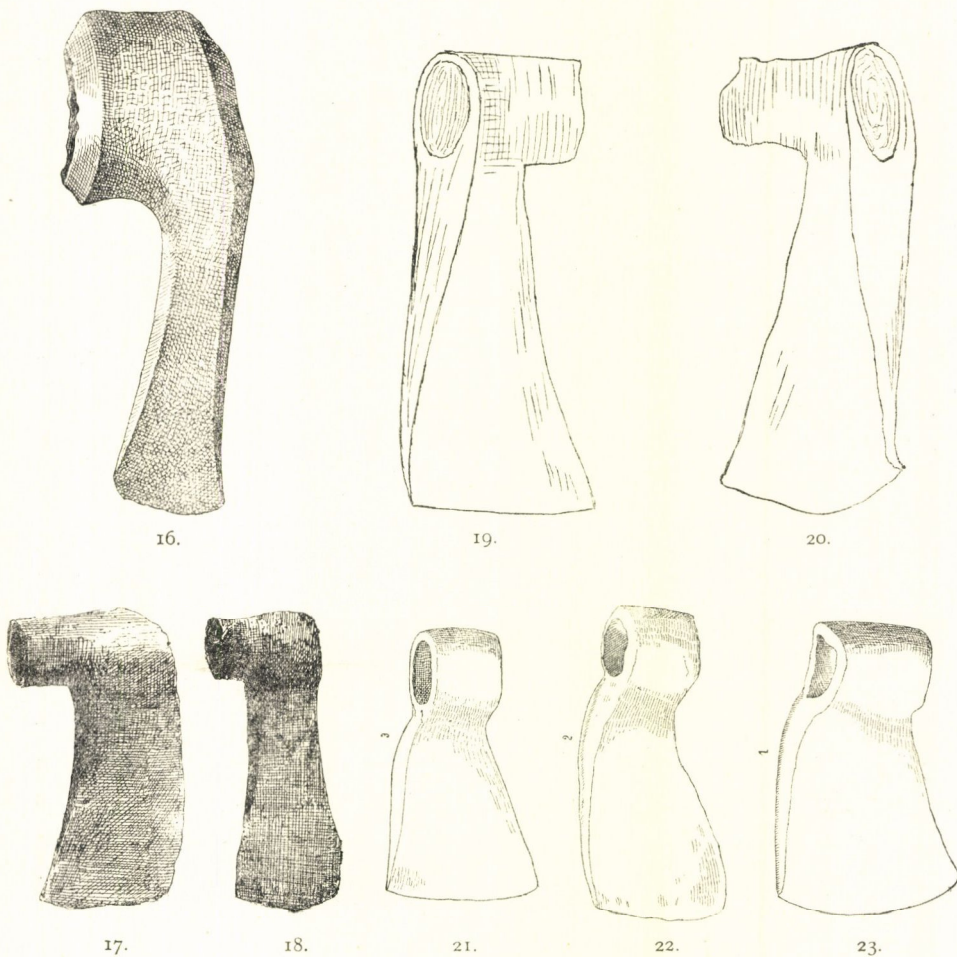
Magyarország északnyugoti részéből már csak hat lelhelyről van tudomásom, ezek: a nógrádmegyei Losoncz, Besztercebánya, Ó-Bars (Nyitra megye), Pozsony vidéke, Győr megye és Velemszentvid.

* Arch. Ért. 1881. I. Rézkor 30. l. Magyarorsz. Arch. I. k. 83—84. l.

A harmadik csoport egyágú, könnyebb fajta baltákból áll. Hampel J. és Pulszky F. ezeket nevezi fejszének, de a név inkább az első csoportra illik.

Ez három változatban fordul elő.

Első az egyszerű köpüs balta, melynek előképe a Közép-Volga s Ural vidékén és a kirgiz pusztaságon fordul elő. (V. kép 16.) Nálunk meglehetősen szórványosan található Erdélyben csak úgy, mint a Dunántúl és az Alföldön. Az erdélyiek közül az V. 17—18. képen adjuk a nyárádgálfalvi és szederjesi balta rajzát. Az alföldiek közül megemlítjük a szegedi múzeum birtokában levő két tápéit, (V. 19—20.) melyet az egykori malajdoki határban, a Tisza balpartján leltek, csaknem szemben a túlsó parti szeged-szilléri

V. RÉZ BALTÁK.

16. Lh. Orenburg (Aspelin Compte Rendu, 1876. I. 681. l. 5. á. és Ant. 52. l. 230.) — 17—18. Néh. Kovács Ferencz marosvásárhelyi apátplebános gvűjt. Lh. Szederjes (N. Küküllő m.) és Nyárád Gálfalva (Maros Torda m.) (Arch. Ért. 1888. 119. l. 10. és 121. l. 17.) — 19—20. Lh. Tápé (Csongrád m.) Szegedi Múz. — 21—23. Lh. Faisz (Pest m.) M. N. Múz. 79/1903. (Arch. Ért. 1903. 427. l.)

keresztelű csákányok lelhelyével s mint itt, a tápéi balták közül is egyiknek a lyukába réz ék volt verve.

Egy másik változat zömök testű s köpüje nem nyúlik a penge alá. Mint amaszt, ezt is általában véve rézből kovácsolták. Idoma egész napjainkig fennmaradt a somogyi kanászbaltában s meglehetősen ritka. Lelhelyet nagyon keveset ismerek. Hármát a pestmegyei Fajszon találtak, ezek rajzát az V. 21—23. képen közöljük; Hatvanban kutásáskor 17 öl mélyen leltek egyet; egy hevesmegyei eredetűt az egri érseki múzeum őriz; Bihar megyében Nagyrév környékén a Sebes-Körös medrében négy öl mélyen fordult elő egy, ezenkívül Oláhpiánról van egy a M. N. Múzeumban s több példány a lelhely megjelölése nélkül Kiss Ferencz és Ráth György gyűjteményéből.

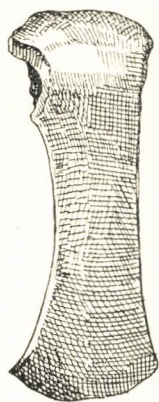
Van aztán egy karcsubb testű változat, melyet már nemcsak rézből készítettek, hanem bronzból is. Ennek egyszerűbb idomai is összefüggnék a keletoroszországi és kirgiz pusztasági baltákkal.* Nálunk főleg Erdély a hazája s a vele szomszédos vármegyék területe, úgy hogy elterjedési köre nagyjában megegyezik az agathyrsok területével, mely Herodotos szerint az Istrosba (Alduna) ömlő Maros (Μάρης) folyó mellékén volt. Ha a Haemos (Haemus) alatt a Kárpátokat is értette,** akkor a szintén az Istros mellékfolyóinak mondott Atlas (Ατλας) és Tibisis (Τιβίσσις) aligha lesz más, mint a későbbi Alutas és Tibissus, Tibiscus vagyis a mai Olt és Temes; a közbeeső Auras esetleg a Zsil lehet. Ezeket már nem számítja az agathyrs föld folyói közé, így a régi Szörényi bánság és Temesköz — úgy látszik — már nem tartozott az agathyrsok területéhez.

Igaz ugyan, hogy az enyedi kollégium birtokában levő alsófehérmegyei Csákyán és a néhai Torma Zsófia gyűjteményéből az Erdélyi N. Múzeumba került s a hunyadmegyei Nándorvályán kelt öntőmintákon (Hampel: A bronzkor. III. 51. l.) kívül a temesmegyei Vattinán is napvilágra került egy harmadik (Arch. Ért. 1899. 153. l.), mely a verseczi múzeum tulajdona, de ez is az egész, a mit e baltatípus délmagyarországi előfordulása felől tudok.

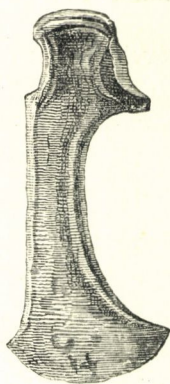
Ellenben az egyszerűbb változathoz találtak néhányat a Duna mellékén, a Balatonban (VI. 25.) és a Dráván túl. Ez alighanem a sigynnek hagyatékához tartozik, kikről meglehetősen határozatlan értesülései voltak Herodotosnak. Hallott valamit a nagy magyar Alföldről vagyis az Istros (Alduna) túlsó részén elterülő végtelen pusztaságról, de hogy miféle népek laktak errefelé: a sigynneken kívül másról már nem tudott. «Az egyetlen nép — mondja — melyről, mint az Istroson túl lakó fajról értesülhettem, a sigynnek.» (V. 9.) Határuk majdnem az Adriai tenger mellékén lakó

* Aspelin J. R. Antiquités du Nord-Finno-Ougrien. 59. l. 230., 232. sz.

** V. ö. Tomaschek V. Die alten Thraker. Wien, 1893. 100. l.

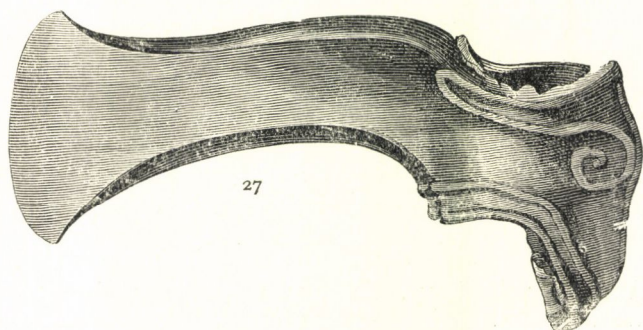
24.

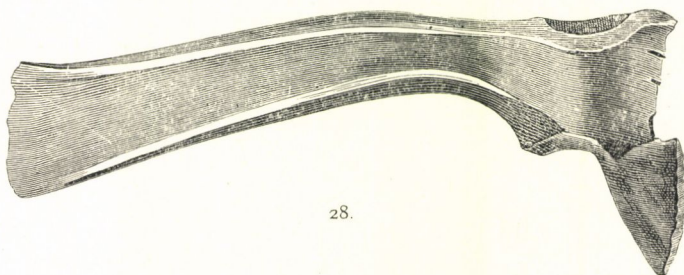
25.

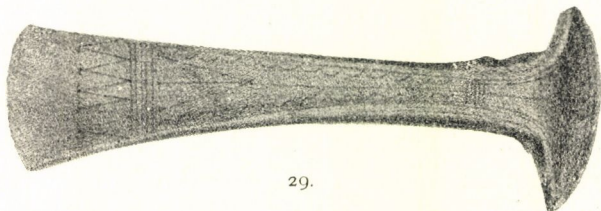
26.

27

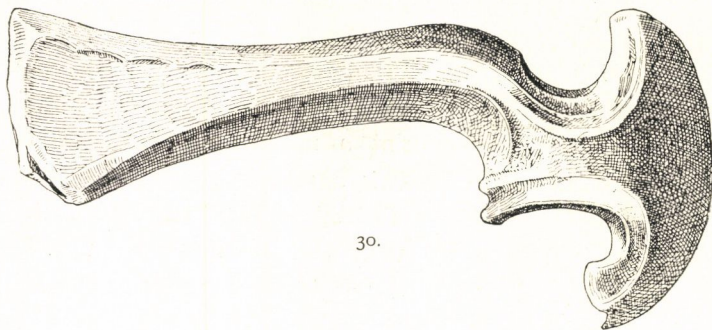
28.

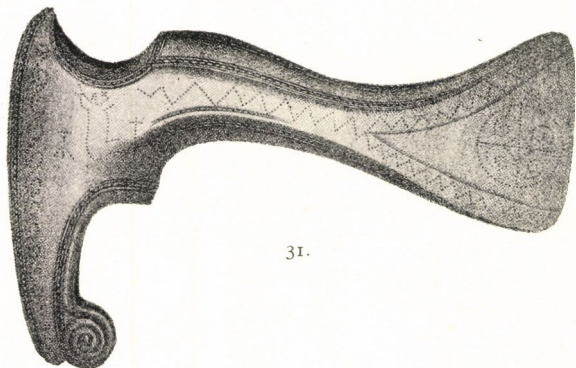
29.

VI. AGATHYRS TIPUSÚ RÉZ- ÉS BRONZBALTÁK.

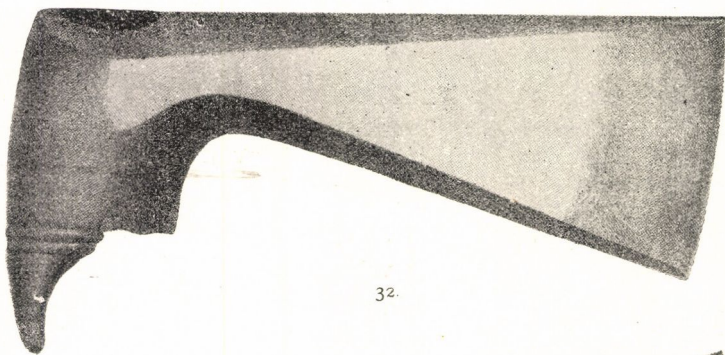
24. Lh. Tass. (Szabolcs m.) Szabolcsi Múz. — 25. Lh. Balaton. (Compte Rendu. 1876. I. 231. Pl. II. fig. 11.) — 26. Lh. Kovászna (Háromszék m.) Nagyenyedi ref. koll (Arch. Ért. 1888. 119. l. 5.) — 27. Lh. Kolozsvár. Erdélyi N. Múz. (Hampel, Bronzk. XXXI. 3.) — 28. Réz. Compte Rendu. 1876. I. 231. Pl. II. fig. 12.) — 29. Lh. Kis-Terenne (Hársas hegy.) (Nógrád m.) Fejérváry gyűjt. (Arch. Közl. II. k. 98. Képatlasz. XVIII. 116.)

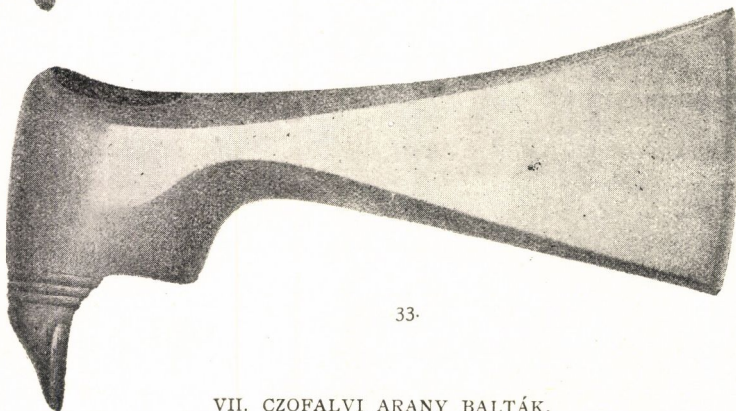
30.

31.

32.

33.

VII. CZOFALVI ARANY BALTÁK.

30. Bécsi csász. gyűjt. (Arneth. Tafeln z. d. Sitzungsber. Taf. XIV.) — 31–33. Ismeretlen gyűjteményben. (Kállay F. Akad. Ért. 1841. IV. füz. 72. l. Rajzolta Móricz. Maros-Vásárhelyen.)

Arch. Értesítő. 1913. 4. füzet

venetekig terjedt ki, a miből mindössze annyi tűnik ki, hogy az Alföldön és Pannóniában lakhattak, de korántsem a juli, karni és stiriai Alpeselek között, mint Müllenhoff K. gondolta.¹ Herodotos megjegyzi róluk, hogy méd ruhában járnak s hagyomány szerint a médek telepítették őket oda, bár nem tudja elgondolni, mikép lehettek a médek gyarmatosai? annyi tehát bizonyos, hogy a Káspi tenger melléki sigynnektől szakadtak el, kiket a makedon időszak történetírói után Strabo említ; a Duna-Tisza vidékére pedig nyilván a skythaáramlat sodorta őket s mint a későbbi keleti népáramlatoknál tapasztaljuk, a sigynnek is a síkságot s nem a hegyvidéket szállták meg. Mindenesetre távol estek a tengertől. Ezért mondja a Kr. e. 200 körül élt Rhodusi Appollonius, hogy soha sem láttak ezelőtt tengeri hajókat sem a thrákokkal vegyült skythák, sem a sigynekek. (Argon. IV. 319—320.).²

Egy pár balta a Mátra vidékén került napvilágra. Egyet a kisterennei híres Hársas hegyen Kubinyi Ferencz ásatott ki, mely azután Fejérváry Gábor gyűjteményével Londonba került.³ (VI. 29.) Kubinyi szerint azur színbe játszó fekete patinával volt bevonva s az általa közölt rajzon is tisztán kivehető pont- és vonaldíszítéssel ékítve.

Tovább fejlett idomot tüntetnek föl az 1840 november havában, a háromszékmegyei Czófalva határában, a Barátos felé vezető országúton szekeresek által lelt, élükkel fölfelé fordított híres arany balták.

A leletben volt négy balta s egyéb arany tárgy, ú. m. torques, egymással ellenkező két csavarkorongban végződő karperecz, láncztagok, boglárók, borsónagyságú aranygyöngyszerek s egy téglavasalakú aranyrög. A négy balta közül egy a bécsi császári gyűjteménybe került a lelet nagyobb részével együtt; kettőt gr. Andrassy Manó szerzett meg, de tuladott rajtuk; Pulszky úgy hallotta, hogy néhai gr. Bethlen András birtokában is volt egy, ezenkívül nagy valószínűséggel a lelethöz tartozik még az a két maeanderes boglár és négy láncsszem, mely Kiss Ferencz gyűjteményével jutott a M. N. Múzeumba. A leletet Horváth Károly orbaiszéki királybíró lerajzoltatta s közzétette Kállay Ferencz az Akadémiai Értesítő 1841. évf. IV. számában az ugyanazon évi július 12-kén tartott akadémiái értekezésével együtt. A közölt táblán az azóta elkallódott csákányok és ékszerdarabok is megvannak. A császári gyűjteményben levő balta rajzát, Arneth után (Tafeln zu d. Sitzungsberichten d. philos. hist. Classe. Taf. XIV.), a többi Kállay után (l. VII. tábla) itt adjuk. Egyik baltán pontozott díszítés volt, mely háromszögeken álló két kereszt közt barbár módon rajzolt állatot tüntetett föl. Az ékszerek közt egyik láncztag ponczolt domború pont-

¹ *Deutsche Altertumskunde*. Berlin. 1892. III. 2. l.

² Télfy J.: *Magyarok őstörténete. Görög források a Scythák történetéhez*. Pest. 1863. 76. lap.

³ Arch. Közl. 1861. II. köt. 98. lap és Képatlasz. XVIII. t. 116. sz.

szalaggal volt ékítve. Mindezek s azon fölül a csavarkorongos karperecz és a torques arra mutatnak, hogy a czófalvi lelet tárgyai a bronzkor legvégső szakából valók,¹ úgy hogy aligha lehetnek régebbiek a Kr. e. VII. századnál s minden bizonynyal az aranyban való gazdagságukról híres ayathyrsok hagyatékából valók, a kik vagy a királyi skythák előnyomulása vagy Darius skythaföldi hadjárata idején (Kr. e. 515 körül) ásták el.

Mert a czófalvi balták egyéb arany mellékleteikkel együtt ép úgy az elrejtett kincsek közé tartoznak, mint egész sorozata a hasonló típusú réz- és bronzbaltáknak.

Így a hetvenes években nem messze Czófalvától Seps-Bessenyőn, néhai Forró Ferencz volt háromszékmegyei alispán birtokán találtak valami 20—25-öt; ezek közül három van a sepsiszentgyörgyi Mikó-kollégium, négy a Székely N. Múzeum, egy pedig a nagyenyedi kollégium birtokában; a többi magánosok kezén lappang. (VIII. tábla.) A bukaresti múzeumban 25 hasonló baltát láttam, valamennyit Sinaián a Comuna Urbanán lelték.² A Dráván túl, Lippik közelében Beketinczen letek körülbelöl 25-öt. Hajdusámsonban körülbelöl öt évvel ezelőtt került napvilágra egy nagyobb bronzkincslelet, melyben többek közt nyolcz agathyrs-típusú balta volt.³ A lelethöz tartozott egy díszes kard, három korongos végű és egy kétágú balta, melyeknek díszítése, félreismerhetlenül a bronzkor végső szakára vall s így körülbelöl egyidőben kerültek a földbe a czófalvi arany baltákkal.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez a baltatípus átmenetül szolgál a szoros értelemben vett skytha tárgyak csoportjához s a mennyiben az agathyrsoknak, vagy mint a dunántúliak és drávamellékiek a sigynneknek tulajdoníthatók: egy a királyi skytháknál korábbi áramlat emlékei közé tartoznak.

A lelhelyek, a melyeket ismerek, a következők:

Erdély területéről: Alsó-Rákos (Udvarhely m.), Al-Torja (Háromszék m.), Czófalva (Háromszék m.), Inkvölgye (Udvarhely m.), Kovászna (Háromszék m.), Polyán (u. o.), Seps-Bessenyő (u. o.), Szemerja (u. o.), Szent-Ábrahám (Udvarhely m.). Összesen kilencz a Székelyföldről. Csáklya (Alsófehér m.), Kolozsvár, Nándorválya (Hunyad m.) vagyis három Erdély többi részéből, ehhez jön még nyolcz olyan erdélyi származású, melynek lelhelyét nem ismerjük közelebbről.

A szomszédos tiszántúli részekből mindössze hét lelhelyet ismerek, ezek: Aba (Szabolcs m.), Bácsaranyos (u. o.), Hajdusámson (Hajdu m.), Szilágynagyfalu, Szilágysomlyó, Tass (Szabolcs m.), Tura (u. o.).

Ez összesen 27.

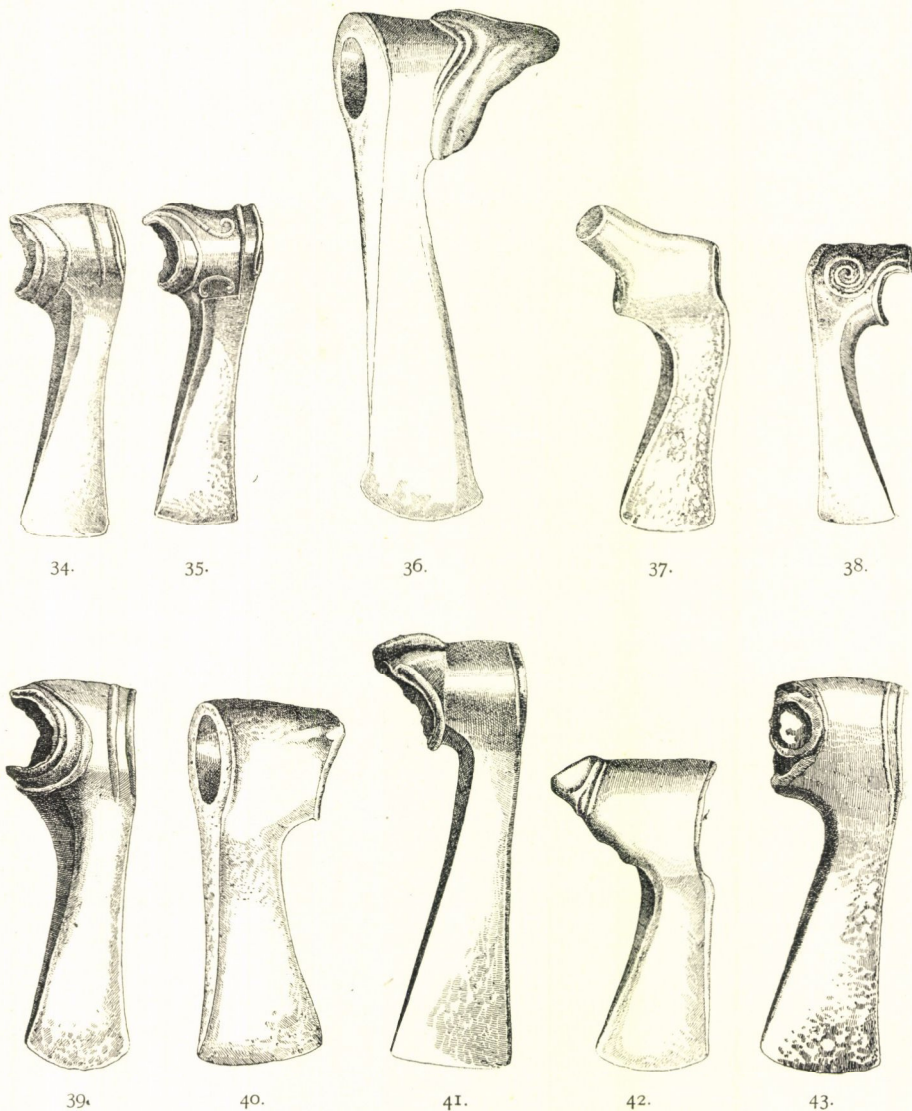
¹ V. ö. Pulszky F.: Magyarorsz. Arch. I. 121., 190., 200., 201. és 204. l.

² Much M. (Die Kupferzeit. Jena. 1893. 59. l.) 26-ot említ. A vegyelemzés szerint tartalmuk 96.43% réz, 3.3% ón.

³ Múzeumok Értesítője. II. 1908. 132. l. 6—11. á.

Az ország többi részére esik 10. Ebből Délmagyarországból a már említett vattinai öntőminta ismeretes. A Mátra vidékén: Eger és Kisterenne. A Duna vidékén: Esztergom, Budapestnél a Kis-Duna, alább Kömlőd (Tolna m.), továbbá a Balaton s a Dráván túl: Beketincz és Lippik.

Közelebbről nem ismert lelhelyről való a M. N. Múzeumban Kiss Ferencz gyűjteményéből 1, Ráth Gy. gyűjteményéből 4 s ezenkívül 2 más balta; Spöttl gyűjteményében szintén volt egy agathyrs típusú magyar-

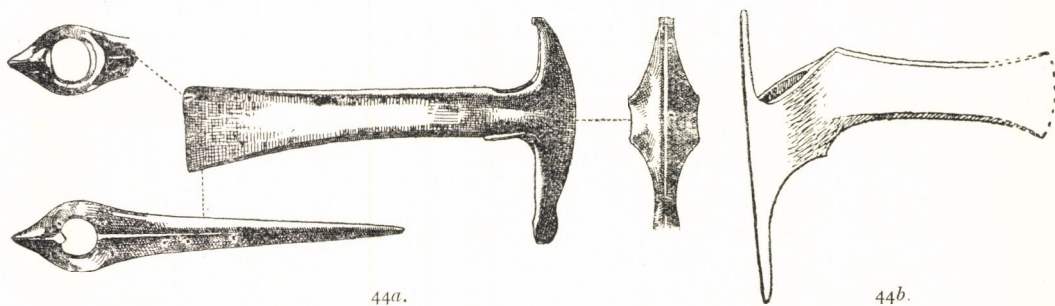

VIII. AGATHYRS TÍPUSÚ BALTÁK.

34—41. Lh. Sepsi Bessenyő. (34, 37, 39, 40. Székely N. Múzeum Sepsi Sz. György, 35, 36, 41. Mikó kollegium, u. o., 38. Magán tulajd.) — 42. Lh. Al Torja (Háromszék m.) Székely N. Múz. — 43. Lh. Polyán (Háromszék m.) U. o.

országi bronzbalta,* mely aztán a bécsi udvari Naturhist. Sammlungba került.

Van még az agathyrs baltának egy sajátos változata, melynél a köpü foka úgy fölül, de különösen alul nagyon megnyúlik. (IX. t.) Ez meglehetősen ritka és szórványosan az ország északi részeiben fordul elő. Így van egy a domahidai öntőműhely maradványai közt, egy gr. Bethlen G. hagyatékából az Erdélyi N. Múzeumban, Magyarlápósról Floth Ferencz gyűjteményéből s a turóczi megyei Szbeszlőről br. Révay Ferencz ajándékából, valamint Abaujszántóról a M. N. Múzeumban, továbbá Bereg megyéből Tövisfalváról és Nagylucskáról Lehoczky Tivadar gyűjteményében. Ez talán thrákos változata az agathyrs baltának.**

IX. BRONZ BALTÁK.

44a. Magyarlápósi lelet. M. N. Múzeum. Floth Ferencz gyűjt. 1/1907. sz. (Arch. Ért. 1895. 192. l.) — 44b. Magyar típusú balta (Axt von ungarischem Typus) a trójai VII. rétegben lelt öntőminta után. (Dörpfeld: Troja u. Ilion. I. k. 405.)

Összegezve a fentebbieket, réztárgyainkat három, illetőleg négy főcsoportra oszthatjuk.

Az első csoportba számítjuk a legkorábbi nomád áramlattal összefüggő fejszéket, kalapácsokat és fokosokat.

A második csoportba tartoznak a keresztelű csákányok, melyek az eddigi jelekből ítélve alighanem Magyarország területén fejlettek ki a fejszékből és fokosokból s úgy látszik, nem jeleznek egy újabb népáramlatot.

A harmadik csoportot képezik, a részint rézből, részint bronzból készített balták, melyeknek egyszerűbb dunántúli idomait a sigynneknek, a fejlettebb s aranyból is ismert változatait az agathyrsoknak tulajdoníthatjuk. Ez még nem jelenti, hogy amazok korábbi, emezek későbbi népáramlatnak felelnek meg, sőt a monda számbavételével az agathyrsok régebbi skytha réteget képeznek (Agathyrsos az első fiú) szemben a sigynnekkal, a kiket az ú. n. nomád skythákhoz számíthatunk a Mátravidékiekkel és Alföldiekkel együtt.

* Mittheil. d. Anthr. Gesellsch. in Wien. XV. 1885. 62, 1. Taf. III.. 62.

** Hampel J. A bronzkor. XXXII. 4. CXXIII. 5—6. Ant. préhist. VII. 9. Lehoczky T.: Adatok hazánk archæológiájához, különös tekintettel Bereg megyére s környékére. Munkács. 1892. 101. l.

Az erdélyi agathyrs csákányoknál ugyanis egy fejlődési folyamat állapítható meg, mely eltartott a bronzkor végéig s csak azután következnek a szoros értelemben vett skytha leletek. A sigynnekről nevezett csoportban a baltáknál nincs meg ez a fejlődés, megmaradt abban az egyszerű idomban, a melyet a keletről «Media» szomszédságából hoztak magukkal és csakhamar föllépnek a skytha korszak jellemző tárgyai; ilyenek Délmagyarországból és az Alföldről a verseczi tör, az aradmegyei somhidi bronzcsörgő, a fegyverneki kígyócska (Jász-Kún-Szolnok m.), törteli bronz üst, a gyomai halomsír aranytárgyai stb. A Mátra vidékéről a szirmabessenyői és pilini vastőrök, vascsákányok, ezüst kígyócskák s bronz nyílcsúcsok, továbbá a pilini tükörmarkolatok, gyöngyöshalászi bronzcsörgők, egy hevesmegyei tör; északkelet felé a monaji (Abauj m.) halomban honfoglaláskori sír alatt hamu közt La Tène késsel együtt lelt skytha nyílcsúcsok, Bereg megyében Árdánházán sziklatörmelék közt durva fekete cserepekkel és egy Philippus-féle tetradrachma vastag barbár utánzatával talált s Lehoczky Tivadar gyűjteményébe került vastör stb.¹

A Dunántúlról a zalamihályfai csörgők, az ószönyvidéki s a Hőgyész és Regöly közt Tolna megyében lelt bronz üst, az ószönyi bronzkardmarkolat. Ide számítható a M. Tud. Egyetem bronzcsörgője is, mely a Bakits Ferencz gyűjteményéből való.²

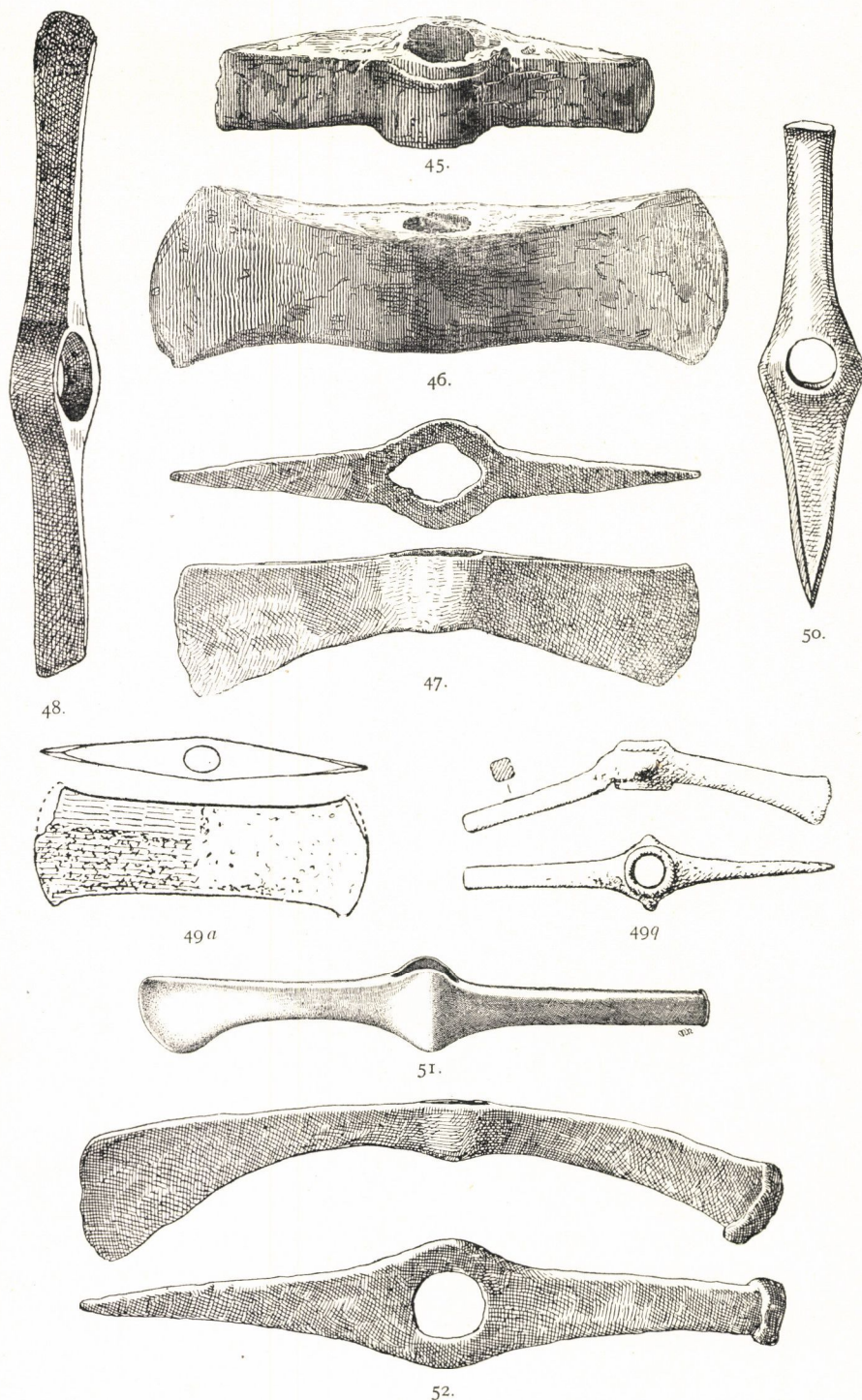
Arra, hogy a sigynnek a nomád skythákhoz tartoztak, kiket a görögök szekéren lakóknak neveztek (*ἀμαξοῖχοι, ἀμαξοβίται*), Herodotos azon soraiból is következtethetünk, melyben azt írja, hogy lovaik kicsinyek, hosszú gubanczos szőrük van, embert nem bírnak el, de kocsiba fogva igen gyorsak, a miért azon a vidéken kocsin jár a nép. (V. 9.) A szekérlakó skythákról sokat írtak az ókori görögök; házak helyett ugyanis szekerükön volt a lakásuk; a kisebb szekerek négy, a nagyobbak hat kerekűek voltak s gyékényből font vagy nemezből készült magas sátortetővel voltak ellátva, mely megvédte a bentlevőket eső, szél és hó ellen.³ Ezen szekerek díszítései közé tartoztak azon guggoló állatalakban végződő, áttört kúpalakú csörgők és kolompok, melyek jellemző részeit képezik a skythaleleteknek s déloroszországban, a krasznokuczki halomban egy szétszedett kocsi és sátordíszítés bronz részei közt fordultak elő. A skytha sátorszekérről adott görög leírás tárgytalanná teszi Darnay K. a zalamihályfai csörgők leírásánál nyilvánított habozását, vajjon a sátrat tartó póznák vagy a kocsi ékítményeinek tekintendők-e az effajta csörgők?⁴ A sátor a kocsira volt

¹ Lehoczky id. m. 52. l.

² L. Hampel és Reinecke tanulmányain kívül (Arch. Ért. 1893., 1894. és 1897. évf.) Arch. Ért. 1901, 369., 1905. 234., 239., 1908. 37. l.

³ Herodotos IV. 46. — Hippocrates: *De aëre aquis et locis*. 18. (Kuchlewein kiad. Lipcse. 1894. I. k. 60.) — Aeschylus: *Prometheus Vincetus*. 708., 709. vers. — Strabo. VII. 3.

⁴ Arch. Ért. XXI. 1901. 371.

X. KÉTÉLŰ SZKYTHA CSÁKÁNYOK ÉS FOKOSOK.

45—46. Réz csákány. (Catalogue exposition. 139—140. l. 147. 150. á.) — 47. Vasból. Lh. N.-Enyed (A. Fehér m.) N.-enyedi ref. koll. (Arch. Ért. 1898. 269.) — 48. Bronzból. Az Altáji vidékéről. (Aspelin: Antiquités du Nord Finno-Ugrien. 58. l. 223.) — 49 a. Csákány bronzból a trojai VII. rétegből. (Dörpfeld: Troja u. Ilion. I. 404. fig. 402.) — 50. Réz. Lh. Tura (Szabolcs m.) Szabolcsi Múz. — 49 a. Kettős bronz balta a trojai VI. városból. (U. o. 394. l. fig. 377.) — 51. Réz. Lh. Hirics. (Baranya m.) M. N. Múz. 109/1903. — 52. Vasból. Lh. Pilin (Nógrád m.) M. N. Múz. B. Nyáry J. gyűjt. (Arch. Ért. 1897. 22.)

erősítve s nem földbe vert oszlopokra, így csakis kocsidíszítések lehettek e csörgők.

Visszatérve a rézcsákányokra, az alig egy pár példányban előforduló negyedik csoport szorosan egyezik a skytha vascsákányok típusával, s azért ezeket már a vaskorba tesszük és a királyi skythák áramlatával hozzuk kapcsolatba. Így a pilini vascsákány típusának felel meg a M. N. Múzeumi hiricsi (X. 51.) és a szabolcsi múzeumban levő turai csákány (X. 50.), melyek szintén kétágúak, mint a keresztelű csákányok, de egyik águk hosszú fokot képez s tipologiailag a III. táblán közölt fejszék és fokosok továbbfejlődésének felelnek meg.

Ép ilyen késeinek tekinthetjük azt a kétélű csákánytipust, melynek mindkét ága függélyes élben végződik. A típus elég régi, mert hiszen ez felel meg a káriai labrusnak, a krétai Zeus Labrandenus kétélű csákányának, de nálunk csak az utolsó skythaáramlat idejében tűnik föl, mint a nagyenyedi vascsákány mutatja (X. 47); az Altaji vidékén, a honnan indultak ki a skytha leletek tanúsága szerint a Kr. e. VIII. században a királyi skythák, a szkolotok, bronzban fordul elő (X. 48.), a mi szintén kései időre vall a tiszta réz helyett. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha rézből a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Észak-Németországból ismeretes néhány; nálunk az 1876-ki ősrégészeti kiállításból kettőnek a rajzát közölte Hampel a kiállítás francia katalogusában. (Catal. expos. 139. l. 147. és 140. l. 151. á.) s utána mi is adjuk a X. táblán, 45—46. sz. a. A trojai VI. városban a káriai labrus (X. 49. a), a VII. városban a fokos csákány (X. 49. b) fordult elő.

Nagy Géza.

II.

Erdélyi skytha tükrök.

A hazánk földjén nagy időközökben fel-feltűnedező skytha tükrök * nem valami tekintélyes sorozatához egy újabb lelettel sikerült járulnunk.

Leletünk a Kis-Küküllő-völgy felső szakaszán fazekasságáról, takaros népéről méltán elhíresült *Makkfalvánál* került még 1908 tavaszán napfényre. (1. kép.) A helységtől keletre az Etédre vezető Szolokma oldalvölgyén, már egészen Udvarhely megye határszéléhez közeledőleg, kapálás közben akadtak reá. Találatási helye tehát szomszédos azzal a sátorpózna-díszszel, illetőleg csengővel, melyet Nagy Lajos, néhai vajdahunyadi kir. járásbíró a mai Udvarhely megyébe tartozó Siklódról ** mutatott volt be. Egy skytha póznadísz Marostordamegye felső maros-

* *Hampel József*: Skythiai emlékek Magyarországon. Arch. Értesítő új f. XIII. 1893. 3. füz. 385—407. l. 27. ábra. — *Reinecke Pál*: Magyarországi skytha régiségek. Arch. Ért. XVII. 1897. 1. füz. 27. l. 18. ábra.

** Nagy Lajos: Hunyad várm. Tört. Régész. Társ. Év. 1904.